مثنویات ظهوری

J. No:- 3638
/Tech -
7
11/5/02

51/

بعون صانع بیچون و بیمکان و بفضل خلاق زمین و آسمان نسخه

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب جو وہین شایقین کو فہرست مطول سے جو علحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہوسکتا ہے کہ قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب فارسی درس مبتدیان و کتب اخلاق و موعظت و تصوف و کتب لغت فارسی ذیل مین درج کرتے ہین ناظرین و شایقین ملاحظہ فرما کر خط کافی و بہرہ وافی اوٹھاوین —

کتب فارسی درس مبتدیان

کریما محشی از تصنیفات شیخ سعدی رح
کریما معرب قلم جلی مع اعراب ایجاد منشی کالکا پرشاد موجد مرحوم
کریما مترجم ہر ایک شعر کے نیچے معنی اوسکے اردو مین ہین —
کریما رحیما ترجمہ ہے کریما کا ابیات ہموزن مین —
دریکتا شرح کریما مصنفہ حافظ محمد نذیر صاحب —
پنج گنج یعنے کریما — نام حق — محمود نامہ — پندنامہ عطار — رسالہ قاضی قطب
نامقیمان — تصنیف شاہ علاء الدین اودہی —
محمود نامہ — مصنفہ عنصری مشہور کتاب ہے
قافنامہ — چراغنامہ اشعار لائق بیت بحثی مبتدیان
عطائی نامہ تصنیف شیخ شاہ محمد غزلیات لامیہ —
صفوة المصادر — عرف آمدنامہ مشہور کتاب ہے
ہفت ضابطہ تصنیف علی نقی خان درس اطفال کے لیے
دستور المکتوبات —
انشاء بہار عجم — مصنفہ مولوی امانت علی صاحب —
انشاء فائز — از مولوے محمد اکرم صاحب متخلص فائز مطبوعہ مطبع نظامی —
انشاء قیصر سان — از منشی حفیظ اللہ —
انشاء خلیفہ مصنفہ خلیفہ شاہ محمد مرحوم قنوجی —
انشاء تمیز مصنفہ منشی کالی رائے صاحب تخلص تمیز
انشاء مادہورام — مشہور انشا ہے —
انشاء منیر مصنفہ کیر صافی منیر لاہوری —
انشاء بہار ہند تصنیف مولوی عبد العزیز صاحب —
انشاء جامی تصنیف مشہور از مولانا عبد الرحمن جامی —
انشاء طاہر وحید مشہور کتاب از مرزا طاہر وحید —
انشاء فائق — از مولوی محمد فائق —
انشاء دولت رام —
انشاء صفدری — جس مین رقعات فارسی اور اوسکے مقابل اردو ہین —
انشاء گلزار عجم مصنفہ مولوی مقبول احمد فاروقی —
انشاء مفید — تصنیف منشی لچھمن رام صاحب
انشاء دلاویز از مولوی عبد العزیز صاحب تلامذہ منشی
انشاء عجیب — مشہور کتاب ہے —
ظہیر الانشاء مصنفہ منشی ظہیر الدین مرحوم —
مجموعہ انشاء صفیر بلبل صحبت نامہ از عبد اللہ خان علوی
شبنم شاداب مع فرہنگ لغات —
نادر انشا از ملا ظہیر اسے نفر شتی یہ بڑے رتبہ کی انشا ہے متین عبارت —
انشاء دلکشا — مصنفہ منشی فتح محمد صاحب —
فیاض دبستان مصنفہ منشی ولایت حسین خان صاحب
دستور الصبیان — درس اطفال کے لیے مفید ہے —
رقعات عزیزی — از تصنیفات مولوے عبد العزیز صاحب —
رقعات عالمگیری —
رقعات قتیل — مصنفہ مرزا محمد حسن قتیل —
رقعات ابو الفضل — از تصنیفات ابو الفضل علامی مشہور کتاب ہے —
پنج رقعہ ملا طہوری کا مشہور مع دو شرح —
رقعات بیدل — از مرزا عبد القادر بیدل —
رقعات لچھمی نرائن تصنیف منشی لچھمن نرائن —
رقعات امان اللہ حسینی — بلاغت و

فصاحت مین مشہور ہے —
رقعات نظامیہ — مشہور انشا ہے —
رقعہ گلستان حکمت از مولوی عبدالعزیز صاحب آردی
رقعات احسن جسکا نام ارژنگ فرہنگ ہے از حکیم محمد احسن لطیف زدہ ستایہ
پنج رقعہ ولایت از سید ولایت علی صاحب —
گلزار ولایت —
رقعات فیض آگین — مکتوبات —
توقیعات کسریٰ از جلال الدین طباطبائی —
کلیات سہ نثر مرزا غالب — پنج آہنگ —
دستنبو — مہر نیمروز —
ابو الفضل ہر سہ دفتر مولوی ہادی علی مرحوم نے محشی کیا —
رسائل طغرا — نثر ہاے مشہور مع رقعات —
حسن و عشق مؤلفہ نعمت خان عالی کتخدائی حسن و عشق مین —
مرافعہ قضا و قدر — مصنفہ منشی ظہیر الدین —
رقعات نامی تصنیف مولوی حکیم الدین صاحب
مینا بازار مؤلفہ ارادت خان واضح بہت خوشخط و محشی
شرح مینا بازار — مطبوعہ نادر از مولوی
امام بخش صہبائی —

سہ نثر ظہوری مع مقدمات ثلاثہ یہ کتاب مشہور ہے —
شرح سہ نثر ظہوری — نثر نورس کی شرح
از مولانا مفتی سعد اللہ مغفور —
کشایش نامہ مع فرہنگ تصنیف منشی راجگرن —
لذۃ الافہام — نثر تصنیف مولوی سید
محمد علی موسوی دہلوی —
تضمین گلستان اشعار گلستان کی تضمین ہے —
سلک مسلسل مصنفہ منشی جیندر کا پرشاد —
بندگی نامہ بطور ترجیع بند مصنفہ راے
کنہیا لال صاحب بہادر —
مظہر العجائب — مصنفہ مرزا قتیل صفات
ہر شئے کا مذکور کار آمد منشیان —
تاج المدائح — نثر رنگین تصنیف منشی انوار حسین
تسلیم سہسوانی در صنائع —
صفات کائنات مشہور کتاب ہے انشا پردازی مین
کہ صفات سراپا اور اشیاے مختلف کے صفات جو کہ بڑے بڑے
اساتذہ نے مثل ملا طغرا و ظہوری وغیرہ نے لکھے ہین وہ سب
بعنوان شایستہ اسمین مندرج کیے —

کتب اخلاق و موعظت و تصوف

گلستان نثر شیخ سعدی شیرازی بتحشی لائق دیدہ ہے
ایضاً متوسط قلم —
ایضاً — جوب قلم کاغذ سفید ولایتی عمدہ —
ایضاً — کاغذ حنائی —
ایضاً — بر قلم واضح و خوشخط مع فرہنگ و ٹیٹل رنگین خوشنما
گلستان ہر قسم منقول عنہ محشی مولوی ہادی علی
صاحب مرحوم یادگار ہین —
گلستان مترجم — ترجمہ لفظ بلفظ ہوا ہے —
شرح گلستان — مصنفہ مولوی محمد اکرم ملتانی —
ریاض رضوان — شرح گلستان از مولوی
ریاض علی مرحوم —
خیابان شرح گلستان از سراج الدین علیخان آرزو —

گلستان حکیم قاآنی بجواب گلستان شیخ سعدی قابل دید ہے —
بہارستان جامی بجواب گلستان سعدی —
خارستان موعظت و اخلاق مین نایاب کتاب نظم و
نثر گفتار مین بعینہ ہم پہلوے گلستان ہے اور صفات معنوی نصائح
و اندرز مین ویسیہی ہم پلہ و ہم میزان ہی گلستان کے آٹھ باب
اسکا سولہ باب برحساب خار کے بعد گل کا رنگ جمتا ہی ایسے
مبتدی کو اسکے بعد گلستان پڑھانا زیبا ہے منشی ویدیال
صاحب میر منشی ایجنٹی بھوپال نے اصل نسخہ بڑی کوشش سے
صحیح کرکے چھپا گویا از سر نو نام مصنف کا زندہ کیا خوبی صوری و معنوی لائق دید ہے
اسرار الاولیا از حضرت شیخ فرید شکر گنج رحمہ اللہ —
اخلاق محمدی مصنفہ محمد علی تیردی —
مصباح الہدایت ترجمہ فارسی عوارف مشہور کتاب ہے —

رسالہ ہدایت المومنین موعظت مین —
مطالب رشیدی — مصنفہ شاہ تراب علے در تصوف و رموزات فقر —
سرور العباد شرح قصیدہ بانت سعاد —
پندنامہ مصنفہ حضرت فریدالدین عطار تصوف مین —
کیمیای سعادت از امام محمد غزالی —
اخلاق جلالی محشی از ملا جلال الدین محقق دوانی —
اخلاق ناصری مشہور علم اخلاق مین —
اخلاق محسنی از ملا حسین واعظ —
گلشن اسرار تصنیف مولوی انور علی صاحب در تصوف
می باید شنید — از مولوے رفعت علے رفعت نصائح اخلاق مین —
مکتوبات امام ربانی — ہر سہ جلد بہت نادر کتاب ہے آئنہ جلائے باطن اہل حق ہے از ارشادات حضرت مجدد الف ثانی بہت خوبی کے ساتھ ایک کلیات مکاتیب مجتمع ہو کر طبع ہوا ہے طالبین خواہش دلی سے خرید فرماتے ہین —
گنجینۂ عرفان مصنفہ فرید الدین عطار و دیگر عرفا —
رسالہ غوثیہ — مسمے بہ نشاط العشق از ارشادات حضرت غوث الاعظم رحمہ اللہ —
بوستان جلی قلم — مانند قلم اوسط قطعہ لایق دید ہے کاغذ سفید —
ایضاً — کاغذ حنائی —
بوستان دو مصرعہ خوشخط تصنیف شیخ سعدی جلی قلم با
ایضاً — دو مصرعہ متوسط —
بوستان سہ مصرعہ متن و حاشیہ مین تین مصرع ہین —
ایضاً — دو مصرعہ مطبوعہ مطبع علوی —
مثنوی شاہ شرف — از شاہ بو علے قلندر عارفانہ مضمون ہے —
مثنوی معنوی — مولوی روم چار مصرعہ شش دفتر مشہور بالحاق دفتر ہفتم —
شرح مثنوی بحر العلوم طبع جدید از تصنیفات حضرت مولانا عبد العلی بحر العلوم یہ شرح حامل المتن ہے —
لطائف معنوی شرح مثنوی مولوی روم —
مکاشفات رضوی — شرح مثنوی روم از مولوی محمد رضا —
مجموعہ مثنویات — یہ کلیات حضرت فریدالدین عطار ہے اسکے شامل دس رسالے ہین —
مثنوی سلسبیل مصنفہ حکیم منور حسین حکیم تخلص —
مجالس العشاق — با تصویر تصنیف میر سلطان حسین نبیرہ شہنشاہ امیر تیمور گورگان ہے نظم و نثر دلکش مطبوعہ سابق
مجالس العشاق با تصویر مطبوعہ جدید —
منطق الطیر تصنیف فرید الدین عطار تصوف مین —
نظم اللآلی شرح قصیدہ لآلی نصائح مین —
مثنوی بزم وصال — عرفان مین مصنف شاعر اہل زبان ہے —
مثنوی حضرت شیخ بہلول تصنیف حضرت بہلول —
حدیقہ حکیم سنائی — درسی مشہور مذاق تصوف مین نایاب کتاب ہے —
معدن الجواہر از ملا طرزی اخلاق مین —
انوار الرحمن لتنویر الجنان ملفوظات حضرت عبد الرحمن صوفی صاحب عرفان

کتب لغت فارسی

لغات المبتدی — تصنیف مولوی سیف اللہ صاحب عظیم آبادی —
کشف اللغات مطبوعہ مطبع ثمر ہند دو مجلد مین
غیاث اللغات مع چراغ ہدایت مصطفیٰ خان آرزو
برہان قاطع — لغت اور محاورہ اور اصطلاحات فارسی مین مستند ہے
نصاب الصبیان ابو نصر فراہی کی تصنیفات سے ہے
شرح نصاب الصبیان — دشت بیاضی بہت نادر شرح معتبر و مستند از ملا سعد —
فرہنگ جہانگیری لغت کی کتاب فرہنگ گلستان از مولوی حمد اللہ صاحب —

به عون صانع مکین و مکان فضل خلاق زمین و آسمان نسخه

در مطبع نامی منشی نول کشور به طبع مزین منقوش جهان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی تعالی شانه عن الشرح والبیان وتقدس بیانه عن النطق واللسان رباعی

ای آنکه بسعی نظمی و نثاری | مشکل که بنامه گنجی از بسیاری
شد از تو فرخزه و مسجع عاری | نظم از تو مردف و مقفی معدوم

والصلوة علی افصح العرب ابلغ العجم محمد وآله واصحابه وسلم رباعی

ای مظهر حق آیه نوری بخدا | در مظهر خویش بقصوری بخدا
تو منشی انشای ظهوری بخدا | این جمله مظاهر از تو بگرفته ظهور

اما بعد فالعبد الضعیف الراجی الی رحمة الله القوی ابو الیمین عبد الرزاق بن محمد اسحق الحسینی السورتی غفر الله له ولهما معروض میدارد که درین ایام بحکم بعضی از اعزه به تحقیق و تنقیح محاورات و مصطلحات کلام متانت التیام فاضل نحریر عالم متبحر حجة السلف نتیجة الخلف شاعر بی همتا منشی یکتا سالک مسالک تازه ادائی مالک ممالک سخن پیرائی بحر امواج نکته انگیزی گهر ریزی نور الدین محمد ظهوری ترشیزی رجوع بکتب لغات مثل فرهنگ جهانگیری و سراج اللغات و اصطلاحات مصطلحات الشعرا و برهان قاطع و منتخب اللغات و غیره که حاوی مصطلحات محاورات شعرای متاخرین اند آوردم و هر سه دیباچه و پنج رقعه و زنانه بازار از کلام آن مقتدای اهل سخن یکجا نموده به تصحیح ترتیب آن پرداختم و از بسکه نسخهای غلط بسبب خطای نا سخان حکم منسوخ داشتند بصحت رسانده یک نسخه مجلد ساختم تا آنکه در سنه یکهزار و دو صد و دوازده هجری

که عبارت کلام ظهوری مادهٔ تاریخ اوست قلیل فراغت دست داد امید از خوانندگان با انصاف
آنست که این از شروح اساتذه نینگاشته بل دستمایهٔ بی‌بضاعتی این مامور معذور پنداشته
مقلوب الاضافه
هر جا که خلل و زلل دریابند بچشم اصلاح ملاحظه فرموده رفع مفسدهٔ آن نمایند و من الله التوفیق
والاستعانة از انجا که اکثر مقدمات این خطبه بذکر علیحده احتیاج میداشتند و در ضمن شرح
اختلاط آن خالی از تشویش ذهنی نمی‌نمود لهذا بر سه مقدمه فرو گذاشته شد مقدمهٔ اول
در ذکر احوال مصنف و موجب تالیف خطبهٔ کتاب نورس و غیره مقدمهٔ دوم در بیان
کلمات موسیقی مقدمهٔ سوم در ایراد برخی از صنائع و بدائع نظم و نثر و پاره از تراکیب
در مضمون بندی متاخرین که استطلاع بران موجب بصیرت مر لطافت معانی و صناعت
کلامی را المقدمة الاولی فی ذکر احوال المصنف صاحب مرآت الخیال می‌آرد که
نور الدین ظهوری اصلش از خطهٔ ترشیز است که در نواحی سبزوار واقع شده و بعد از تکمیل فنون
و تحصیل علوم بطریق سیاحت از راه دریا بملک دکن افتاده ابراهیم عادلشاه تخت نشین
بیجاپور عاشق شده در مدح وی نظم و نثر بتکلف تمام نوشت چنانچه تلازم و استعارات بل اغراقات
وی زبانزد ارباب دانش است و سلطان ابراهیم نیز بر تفنن عبارت وی فریفته شده مورد
انعامات فاخره گردانید چنانچه در خطبهٔ گلزار ابراهیم مصنف اشعار بآن نموده سلطان عادلشاه
مدت العمر وی را با خود می‌داشت خطبهٔ کتاب نورس که در علم هندی تصنیف کردهٔ سلطان
مذکور است و نوشتهٔ دستگاه سخن انجامی رسانیده است که الآن خیال‌بندان روزگار همه
معتقد اویند نقل است که روزی در مجلس شیخ ناصر علی سرهندی که در خیال‌بندی و غوی
ارجمندی میداشت مذکور شعرای سلف بمیان آمده بود گفت بر روی زمین بهتر از ظهوری نیاید
شخصی گفت چرا اینچنین میفرمایند یکی از قدما شیخ نظامی گنجوی است که سخن او بفهم ظهوری هم
نرسیده باشد ناصر علی گرم شده گفت بلکه ظهوری آن سخن را قابل فهمیدن ندانسته باشد اما باعتقاد
مؤلف این اوراق اگر بالفرض والتقدیر این حرف راست هم بوده باشد بر زبان آوردن خالی از

بیباکی و ترک ادب نیست شعر   بزرگش نخوانند اهل خرد   که نام بزرگان بزشتی برد
اگر هزار ظهوری و دیگر زبانیان تلاش کنند آن قبولیتها که بنا بر تصفیهٔ باطنی و کمال استعداد بآن
مردان خدا بود نیابند بلکه از همین نخوتهاست که سخن ارباب فضول با همه پرکاری و نازکی بی بهرهٔ تاثیر نیست
انتهی کلامه الحاصل در طبقهٔ متاخرین که ابتدای این طرز خاص کلام از بابا فغانی ست و وحشی و ثنائی
و عرفی و حکیم رکنای مسیح استاد صائب و حکیم شفائی همه مقلد طرز وی بوده اند مرزا صائب آمد
آن شیوه را تغیر داده اجتهاد بطرز خاص نمود و همچو ظهوری استادی بظهور نیاورده چه در نظم و چه در نثر
در همه اقسام سخن کوس استادی نواخته و پهلوانان این فن را خاک مالیها داده این فقیر تحریر یک رقعه
که بشیخ ابوالفیض فیضی ملک الشعرای پای تخت اکبری نوشته گویند شیخ جوابش نتوانست رسانید
و یک قصیده که در مدح حکیم محمد یوسف بیجاپوری گفته و حکیم بوسیلهٔ آن قصیدهٔ ظهوری را بمجلس
سلطان ابراهیم رسانید و یک شعر را از غزل و رباعی و دو بیت مطلع ساقی نامه که بنام نظام الملک
گفته اکتفا می نماید رقعه که محمد نورالدین ظهوری با بوالفیض فیضی نوشته در زمانه
دوری ظهوری بتوفیق عرض عبودیت خود بسعادت نزدیک رسید اند و از این توفیق بموافقت بخت
و مساعدت روزگار امید وار میگردد و در رسید و آری دلیل برهان ثابت و راسخ میباشد و دلیل
برهان اینکه اگر در معنی رخصتی نمی بود چه صورت میداشت که قلم بر سر این رقم و زبان بر این سخن آمدی
ع در جواب دوست این لبیک ما   با مقیمان آستان از دور نزدیک نشستن و با ایستادگان حضور
غائبانه همدوش بودن نشان بخت بلند ست و علامت طالع ارجمند بسا نخچیر لاغر که بفر بهی همت
خود ابنفتراک شهسواری بندد و بسا طائر شکسته بال که بپرواز توجه بلند گردد و بر بام کعبهٔ مراد گردد
فرد گرچه خرد یم نسبتیست بزرگ   ذرهٔ آفتاب تابانیم   لله الحمد که بتجلی محبت آن حضرت
شعله های نور در ستایش سویدای دل ظلمت زده بزبان آمده و بپرتو اعتقاد روشن گردیده که نسبت
بآن دودمان عمیم الاحسان سعادت عرض جوهر ارادت و اقبال فرع اصل اخلاص مصراع
هر گرا اخلاص بیش اقبال بیش + اگرچه شر گوهر غاثار شده و یا نظم تحفهٔ نا بکار رفته غرض بوی اثر و مقصود

رعایت سخن ست و الا بی نیازی آن برگزیدهٔ درگاه بی نیاز ظاهر ست مداحی آفتاب در نفی
عیب خفاش طبعی ست اثبات هنر صاحب بصیرتی اگر بتوفیر بخت در دعوی این عنبر که معامله دیده
بالکحل الجواهر خاک آن درگاه دیر تر بهم رسید زود تر از نصیر طرفی نتوان بست بهی خسران بان ناله این درد
و نفس آه این ملال کراهت بتصور آینده از تاسف گذشته جانی برده بیشود الحال عزم جزم خود دیدنیل
تصمیم در اثبات محال با خیر ست و اراده بزه ربا زوی شوق سر او گسیختن بخیر تقدیر رباعی

خوش آنکه نگه پرده سرای تو شود	در منزل دل جای تو جای تو شود
هر چیز بجز تو رو نمای تو شود	الضا از شعلهٔ امید مشتعل زده ام
در آرزوی آینهٔ دیداری	در دیده هزار بار صیقل زده ام
دامان نقاب جلوه رحم گشند	جوشیده شکر ز ریشهٔ حنظل زده ام
	با فن فحوای حالی غزلی بر صفحه

حسب حال مرقوم میگردد امید که از نظر فیض اثر تو سعادتش بروزگار مهجوران بر سازد غزل

از دم تیغ نگه تن به تپیدن دهم	سرمهٔ حیرت کشم دیده بدیدن دهم
از روش جلوه آه آه انگشم	در نمکش غمزه خون بچکیدن دهم
بند نقابی کشم تیغ و ترنج آورم	یوسف و یعقوب را کف ببریدن دهم
از خس و خار ره جیب گلستان کنم	برگ گل و لاله را نوک خلیدن دهم
فرق هر دیم پیش دست نگه داشت خم	در پس زانوی حیف لب بگزیدن دهم
گوشهٔ دامان آه بانده ته کوه ضعف	اشک سبک گام را پای دویدن دهم
کنگرهٔ ایوان وصل گرچه ندارد کمند	نالهٔ شبگیر را تار رسیدن دهم
بهر تماشای حسن در ره شهباز عشق	فاختهٔ عقل را بال پریدن دهم
توبه سپهر را اگر شکستن درست	محضر ناموس را زیب دریدن دهم
آمده نزدیک لب حرف کسی دور نیست	گر بدن هر موی را گوش شنیدن دهم
چشم نشد چهره خیز دیده به صیقل برم	رام نشد وحشی دل بر سیدن دهم
محمل مرغ دل در حرم پای بدامان کشید	بختی امید را سر بچریدن دهم

بخت ظهوری بجد دامن دولت گرفت   بازوی اقبال را زور کشیدن دهم

سبب اینکه این قطرهٔ بی آب و ذرهٔ بیتاب جوش دریا و چرخ آفتاب میزند نظر رافت و اثر تربیت مظهر الطاف الهی و مورد عطاف پادشاهی حضرت افاضت و افادت پناه حقائق و معارف آگاه ملک الشعرا جامع معقول و منقول حاوی فروع و اصول مقرب حضرة الخاقانیه المخاطب بشیخ ابو الفیض فیضی مدظله العالی ست که بلمعهٔ طور افاضتش چراغ دانش روشنست و بر شحهٔ سحاب افادتش ریاض خرد خرم و گلشن پسند شکر النعمت تربیتش بر ذمهٔ ادای سخن پروردگان واجب و حق حک و اصلاح کلک گوهر سلکش بر دیباچهٔ کلام عدیم السهوان لازم و ثابت تاب آب چشمهٔ جامه خواب تیرهٔ دوری از دیدهٔ بخت سخن شسته و بیاد دامن نامه گردد بیرونقی از چهرهٔ قدر هنر زدوده شاهین لفظ معنی شکاران بال تقویت امتیازش سیمرغ احتشام و تدرو نکتهٔ رنگین کلامان در فضای تحسین انصافش طاوس خرام البصر فی البصیر زر کلام ناقص عیاران در بوتهٔ گداز و بنادی تمیزش های معانی کوته خردان بقد گلیم الفاظ دراز در زبان کلک و سطی ثرادش نکته ها همه یونانی و در مجلس رموز زبان دانیش خراسانیان همه هندستانی از لطافت و رطوبت کلام معجز نظامش خواندن جوهر نضارت شنیدن غنچه طراوت برآورده نثر چون نظم ثریا ذی تبه و نظمی چون کوکب مرصع و شمرده قطعه

آفتابی نکردی از بیانش / ماهتابی شدی گمان سخن
گل زخم از دل ها دوید / چون شود غنچه در کمان سخن
پنجه در قیش چو گردد بند / پا بستن درو میان سخن
فکر بر پایه سحر خیزش / میر شبگیر کاروان سخن
لفظ پهلو نه زد و دار از معنی / مرحبا ضبط پاسبان سخن
گشته از رتبه تفکر او / آسمان پایه آستان سخن
گشته از خامه شکسته او بس / مومیائی بر استخوان سخن
بحر طوفان بحر تبه غلط / چون فهد جام امتحان سخن
منت طبع نکته پرداز / بر سراپای داستان سخن
نتوان ظلم بر قوانی کرد / حبذا عدل قهرمان سخن

دیوان حقائق بنیانش عالمیست مشحون از دلائل قدرت ایزدی و جهانی ست مملو از شواهد سخن آفرین سرمدی در بوستان بزم احبا دسته گل نازک و در میدان در میدان رزم اعدا نیزه نیزه زخم جگر در قد کشیدن از عقاقیر تلخ مواعظ کلام غفلت محو لذت آگاهی و بتازیانهٔ نصائح توسن حرون نفس گرم جولان خوش راهی

حکایت درد و داغ همه ناله خیز و شعله زاد سخنان شور جنون همه هنگامه گیر و زنجیر نما از لطافت
کلام حروف راز یور لولو نهادی و از اضافت الفاظ معانی را طراز و الا نهادی یا تنگ ورزی
کلمات مجال دقت موشگافان محال و از گران قیمتی عبارات مغز لآلی ناسفته در گره انفعال جنگ
رشک بهاریات در گریبان نسرین ایام و طبل و دبدبهٔ شطحیات بر گوشهٔ بام دیر و حرم بلاغت پرده پوش
فصاحت سحبانی فصاحت خمخانه موش نشاه فلاطونی پنجهٔ فکر رسا در دامان همت عیسی پیشه خمو غور
در زمین تارک قارون نگاشته خامهٔ فقر کتابه پیش طاق غنا و نقد نفیس گمان و فینه گنجینه لقین نهمیدن
فکرهای ور چون زبان سخن نزدیک و عقدهای از مبهم دست خوش توضیح تقریر در جنب روشنی بیان مهر نورفشان
تاریکتر از سیاهی کتمان نسترن بوی شقائق رنگ در هم شکسته سنبل آه و لالهٔ اشک بر یکدیگر غلطیده جلوه
نازکی پرده در طبع سمن بویان غازهٔ رنگینی همگونه آتشخویان نمکینی تشبیه اشارات بمتانت شوخی نواخته
کرشمه تصرف حلاوت چاشنی گیر شیرینی ادای حال قاص ترانه قال شور غزل نمک خوان شوق
زو قصیده تعویذ بازوی وقوع تبارک الله ازین دستگاه فضل و کمال صبح و شام این معاز یب و زیور اورادست
که هر چند زود تر بنظارهٔ آن مجمع البحرین علم و معرفت تیرگی جهل و غفلت زدود ساحل گروان محیط تحرّو
نشود و زبان شکوهٔ تفرقه بشکر حصول مرتبهٔ جمع الجمع بر خویش بالد شعر اجابت که حکمش روان بر دعاست
بحکم تو محکوم باد این دعا را تا بایستی ملاحظهٔ ملال اطناب نموده بعذر سقم استعداد خود مصدع اوقات
برگزیده ساعات میشدم اما گواهی دل بر وسعت خلق عظیم خامهٔ جرات الجرد و آورد تا درینجا که
ادب خموشی بچشم سخن لب گزید ظلال فضائل و اقبال و اجلال لا یزال باد **قصیده در مدح محمد یوسف**
حکیم که بنا بر مقدمات علم طبی بتقریب حسن طلب و اظهار حقیقت حال در این مندرج است
تا قاری از قوانین آن علم کما ینبغی واقف نباشد از مطالعه اش متلذذ نگردد **قصیده**

خموش چون شوم از غیب میکنند ندا ۔۔۔ که لب مبند ز مدح اجلة الحکما
مسیح عصر شفا خضر وادی الهام ۔۔۔ سمی خیر خلائق عزیز مصر لقا
ز خیر خلائق اشارتست باسم پاک محمد ۔۔۔ و از عزیز مصر بیوسف ست
علیه الصلوة و السلام که اسم حکیم مرکب ست ازین هر دو ۔۔۔ زهی کریم نهادی که در بنی کلکش

بنا فریده خدا نون متصل با یا
ز رشح منبع علم تو پاک ذهن ورع
گهر فشاند گران گشت دامن فردا
کند بنام تو پرواز باز آزادی
بدست نهی نهی پنبه در دهان ندا
هنوز ابر حمامت نگشته است بلند
قلم بوصف ضمیرت چو برگرفت قضا
بعلت یرقان طمع گز قتادم
چرا اسیر نباشم بقرحه احشا
همیشه سده افلاس در جگر دارم
نمیشود ز کمند خناق فاقه رها
دهد بجای ستقنقور بخت بد کافور
که مستحیل شود غم بمره صفرا
کجاست مسهل سقمونیای جود که شد
طلا و نقره بیابی نگر کنند طلا
ز مسمنات ورم در محللات انین
که بیخ درد و غم و تخم حسرت است اجزا
پی مزوره ام بخت چون نهد اسباب
که موش خانه ما راه میبرد به عصا
فرو همیرود لقمهای غم بگلو
چرا که با قند خوش خوش صرع استلا

چراغ بزم ضمیر تو ثابت و سیار
بقامت عملت رست خلعت تقوی
موشحست بنام تو نظم فضل و خرد
دهد ببام تو آواز کوس استغنا
چو های هیبت تو دیده بر زبانه گشود
که آب مرگ گذشته است از سر اعدا
عجیب نیست که از یمن نبض گیری تو
عجب نباشد اگر زرد باشدم سیما
کشیده غم ورق سینه مرا مسطر
که غیر شربت دینار نیست هیچ دوا
ندیده در تپ هجران یار پسته دهن
چسان بحجله دل آورم عروس حیا
نیافت ماده احتیاج نضج هنوز
ز بلغم لزج خلط ممتلی اعضا
اسیر صنم ساخت گرچه بخت علیل
ز قابضات قسم و ز مرطبات نگار
تعفن دهن احتیاج را چه علاج
در آشخانه روزی بزند حیرت با
بدفع تلخی صفرای جوع چاره بخت
زمانه تا ننهد زهر حسرتی ز قفا
بضعف من نگر حرص من کهن گشت

گیاه گلشن جود تو سدره و طوبی
ز بسکه دست سخای تو بر جهان امروز
فزون گشت بوصف تو نثر فهم و ذکا
بجذب امر کشی حرف از زبان سکوت
ز بیم نقطه ببالا فگند جیم جفا
بقطرگی مه خورشید در دوات چکید
باعتدال جهد نبض موجه دریا
زمانه ریخته شوراب حسرتم در حلق
که شرح لاغریم را قضا کند انشا
چه حالتست که هرگز گلوی من ز می
کسی شربت عناب اشک روی شفا
چرا همیشه نباشد دهان عیشم تلخ
تمام عمر تلف شد به پختن سودا
چه سود صندل و کافور در صداع نیاز
چهار چیز دوای زمانه کرد عطا
مجوی نشئه عیش از مفرح بختم
ز عود جود جوارش نساخته است قضا
رسید کار بجائی ز ضعف بیقوتی
ز شهد غصه نهد در دهان من حلوا
ز آب و آتش خواری خدا نگهدارد
که بهر طعمه نهد در دهان تیر قضا

۱ نضج بالفتح پزانیدن ۱۲
۲ موشح از توشیح یعنی آراسته ۱۲
۳ قرحه بالفتح زخم و ریش احشا روده ها ۱۲
۴ خناق بالضم نام مرضی و گلوگرفتگی ۱۲ [illegible] بیماری خفا
۵ ستقنقور لغت رومی جانوریست شبیه بسوسمار [illegible]
[illegible]

فریب و غن قازی چه تنها ای سخت
مگر بآب و هوای دگر کشم خود را
چه کرده اند درین شهر فرقهٔ شاعر
قرار معنی شاعر چه داده اند آیا
برات خوشدلی این شکسته پای چند
ز بذل گنج معانیست خوش گذاری
اگر ز صله و گوهر ثنا سنجند
همیشه فیض گدائی ز عالم بالا
خراب مائده از کس نیم سیر لم
چه بر گذاف تقدم بجسته صد قنا
خموشیم ز حیا نیست آه دگر روزی
که هم درازی از و سلک گشت و پهنا
گرفته کینه ز جام گردل و رخ
قضا ز سخته بر فرق حشمت دارا
باهتمام قدر و ز عیش بد خواهست
فدا جمیع محبان تو خصوص مرا
سخن ز امینی بود تمنای جبین
دست بر زن نکند شعله دامنگیری
داغ از جگر آنقدر بر آینه نگسخته و ونه
ثنا همه ایزد پاک را

رسید جان بلبم از پیوست سودا
سپهر منزلتا خاطرت اگر نگرفت
که هست قد اهل شان به بار حرص دوتا
نشسته بر سر خوان بلا فقیر اند
نوشت خامهٔ تقدیر بر پر عنقا
برای فرش زمین از سپهر می آرند
نداده اند شهان خوش شاعران گدا
بلاج گرچه حر تصیم ابصار دارم
ز خشک پارهٔ نان نیاز شکر خدا
ز دور اینهمه قهر و ز عصر اینهمه جور
نهد ستیزه ام انگشت بر لب عنقا
فلک فریب امروز داده ام عمر است
ندارد اینهمه آزار قابلیت ما
همیشه تا شگفد در ریاض طبع شعر
ز غصه یاد و سیه همچو سنبل سودا
اشعار چشم را پرده خو کرده بدین رفتم
گر دیده بد و اینک بخمیدن رفتم
ز بازی از چشم هوس عیش و طرب افتاده است
کامد شد روزها بشب افتاده است
ثریا ده طارم تاک را

نقاهت مرض آر این چه بار بدست
بچند بیت دگر سمع مرحمت بگشا
خراب درک و تمیز اکابر عصرم
کشید زهر دل آزردگی ز جام صفا
کسی نکرد زبان در رعایت شاعر
چو کاخ مدح بنام کسی کنند بنا
از آن لقب شده این قوم را گدا که برند
عبث نمی نهم آئینه بر کف اعمی
فصیح اهل زمان عیب ابکمی دارد
زهی خطای حقیقت زهی گناه وفا
زمانه یافته بهر لباس من قصبی
که پوشش و خورش ماست غذ و فردا
جواهری که بیابی تو ز سخت فکرت من
ز قبضهای قضا زرد خیری صفرا
ز الکه مرض مفلسی نگهدارد
پنبه در گوش نهادم شنیدن رفتم
بخند میگذرد از خاک جگر سوختگان
بار است آن زمانه چه افتاده است
از ساقینامه اوست مثنوی
که خورشید بر صورت جام از دوست

شراب شفق در خم شام از وست | گویند این مطلع ساقی نامهٔ او مقطع جوابها افتاده است و هیچکس تا حال

مقابلش نرسانده صاحب کلمات الشعرا می آرد که ملا ظهوری ترشیزی در نظم و نثر ید بیضا داشت در ساقی نامه که بنام نظام الملک گفته داد سخنوری داده گویند که پیش نظام شاه در احمد نگر فرستاد شاه با وجود ناآشنائی سخن یک زنجیر فیل پر از نقد و جنس صله با و فرستاد ظهوری در قهوه خانه نشسته تماشا گو میکشید رسانندگان قبض الوصول خواستند قلم برداشت بر پرچه کاغذی نگاشت تسلیم تسلیم کردند تسلیم کرد نعم بلکه بیش از جهه کتابت قوت بهم میرساند کتاب روضة الصفا الی آخره صد کرت نوشته فروخت آخر بدر و افلاس از وطن بر آمده رفته بدکن افتاده بود بوسیله حکیم محمد یوسف چنانکه نوشته آمد بپایه اعلی رسید تقرب سلطان حاصل نمود و بدانا دی ملک الشعرای پایه تخت پادشاهی ملک قمی شرف اختصاص یافت شاه کتاب نورس که بقوانین علم موسیقی در زبان هندی تصنیف نموده و اکثر مقدمات آنرا امر کرده که بفارسی در آورند خطبه آنرا باتفاق و استصواب هم نوشته اند و وجه تسمیه کتاب مجموع نورس اگرچه در آخر خطبه مصنف بیان نموده لیکن تصریح کما ینبغی صورت وضوح نیافت انشاء الله تعالی در مقدمه ثانی که در بیان مبانی اغانی بزبان فارسی و تحقیقات نغمات مقرره اهل فارس ست در ضمن احوال حکمای هند که استخراج موسیقی نموده اند بیان خواهد یافت

المقدمة الثانیة فی مبانی الاغانی چون امر الهی بموسی علیه السلام شد که عصای خود بر سنگ زن موسی علیه السلام عصا بر سنگ زد دوازده چشمه جاری شدند و از هر چشمه آب بتر نمی میریخت پیدا شد که یا موسی تی یعنی ای موسی این آهنگها را نگاه دار باین مناسبت این علم را موسیقی نام نهادند که دوازده مقام است و بقول فخر رازی علیه الرحمة ابتدای موسیقی از حکیم فیثاغورس تلمیذ حضرت سلیمان علیه السلام شد چنانچه در حدیقه انوار آورده که حکیم مذکور شبی در رویای صادقه معاینه نمود که شخصی میگوید فردا بر لب دریا بر و علمی بر تو مکشوف خواهد شد فیثاغورس علی الصباح بر لب دریا رفت و ساعتی چند در طلب مقصد نامعلوم صرف نمود تا بجائی رسید که آهنگران آهنها را از کوره بر آورده بمطرقه میکوفتند و صدای زیر و بم از هر جانب بلند شده بود حکیم در آنجا بمراقبه بنشست و از ادای ضربات مطرقه استنباط آهنگ موسیقی نموده قصیده مشتمل بر مواعظ و نصایح ترتیب داده در مجلس بنی اسرائیل با آهنگ دلفریب بخواند مستمعان را حال متغیر گشت و جمعی کثیر بتصرف نغمات ملائمه از خود رفته بیش از بیش در عجب گردیدند بعد از آن حکمای دیگر

بتعمق نظر دریافتند که از آفتاب عالمتاب به هنگام تحویل هر برجی از بروج دوازده گانه آوازی مخالف
صدوری می یابد لاجرم مطابق بروج اثنا عشر مقامات دوازده گانه اخذ کردند اول راهوی دوم حسینی سوم راست
چهارم حجاز پنجم بزرگ ششم کوچک هفتم عراق هشتم اصفهان و آنرا اصفهانک نیز گویند نهم نوا دهم عشاق
یازدهم زنگوله دوازدهم بوسلیک شاعری نظم در آورده رباعی

با نوا اصفهان بزرگ نواز	راست عشاق بوسلیک بساز
زیر افگن عراق و زنگوله	پس حسینی و راهوی و حجاز

شعبه های آن نظر بر ساعات لیل و نهار به بست و چهار میرسند شعبهٔ اول از پستی مقام مذکور میخیزد و شعبهٔ دوم
از بلندی آن و هر شعبه مرکب از نغمات باشد شعبهٔ مقام راهوی اول نوروز عرب و آن مرکب از شش نغمه
باشد دوم نوروز عجم و آن نیز مرکب از شش نغمه باشد شعبهٔ مقام حسینی اول دوگاه و آن مرکب از
دو نغمه باشد دوم محیر بتشدید یای تحتانی و آن مرکب از هشت نغمه باشد و بعضی از نه نغمه گویند
شعبهٔ مقام راست اول مبرقع دوم پنجگاه و آن مرکب از پنج نغمه باشد شعبهٔ مقام حجاز اول
سه گاه و آن مرکب از سه نغمه باشد دوم حجاز و آن مرکب از هشت نغمه باشد و بعضی مرکب از دو نغمه
گویند شعبهٔ مقام بزرگ اول همایون دوم نهفت شعبهٔ مقام کوچک اول رکب و آن مرکب از
شش نغمه باشد دوم بیاتی و آن مرکب از پنج نغمه باشد شعبهٔ مقام عراق اول مخالف آنرا رهاوی عراق
گویند و آن مرکب از پنج نغمه باشد دوم مغلوب و آن مرکب از هشت نغمه باشد شعبهٔ مقام اصفهان
اول تبریز و آن مرکب از پنج نغمه باشد دوم نشاپورک و آن مرکب از شش نغمه باشد شعبهٔ مقام نوا
اول نوروز خارا و آن مرکب از پنج نغمه باشد دوم ماهور و آن مرکب از شش نغمه باشد شعبهٔ مقام
عشاق اول زابل و آن مرکب از سه نغمه باشد دوم اوج و آن مرکب از هشت نغمه باشد و بعضی مرکب از
دو نغمه گویند شعبهٔ مقام زنگوله اول چارگاه و آن مرکب از چهار نغمه باشد دوم عزال و آن مرکب از
پنج نغمه باشد شعبهٔ مقام بوسلیک اول عشیران و آن مرکب از ده نغمه باشد دوم صبا و آن مرکب از پنج نغمه
باشد بدانکه آوازه شش است اول سلمک و آن از پستی اصفهان و بلندی زنگوله خیزد و از یازده نغمه
حاصل شود دوم گردانیه و آن از پستی عشاق و بلندی راست خیزد و از نه نغمه حاصل شود سیوم نوروز و آن

پستی بوسلیک و بلندی حسینی خیزد و از چهار نغمه حاصل شود چهارم گوشت بضم اول و فتح ثانی و آن از پستی حجاز و بلندی نوا خیزد و از نه نغمه حاصل شود پنجم باده و آن از پستی کوچک و بلندی عراق خیزد و از پنج نغمه حاصل شود ششم شهناز و آن از پستی بزرگ و بلندی رهاوی خیزد و از شش نغمه حاصل شود باید دانست که گوشه چهل و هشت است از انجمله آنچه برین نحیف بتحقیق پیوسته درینجا ثبت مینماید و آنچه مشکوک فیه بود ترک داده اول بهار نشاط دوم غریب سوم سوار چهارم غمزه پنجم بیات ترک ششم سرفراز هفتم بسته نگار هشتم بیات کردانیه نهم نهاوند کی دهم صفا یازدهم دلبر دوازدهم اوج کمال سیزدهم نگار چهاردهم وصال پانزدهم شهری شانزدهم عشیران هفدهم عزال هیجدهم عشرت انگیز نوزدهم سحر کمال بستم اصلی بست و یکم اعتدال بست و دوم گلستان بست و سوم تبریزکبیر بست و چهارم حیرت بست و پنجم جمالی بست و ششم شرح افزا بست و هفتم حیرت بست و هشتم معتدله بست و نهم معنوی سی ام پهلوی فائده در بیان اصول و بحور مختلفه که هندی آنرا تال گویند باید دانست که بحسب قرار داد اغانی عجم هفده اصول است و آنرا بحر و دائره نیز گویند اول مخمس دوم بحر ترک ضرب و آنرا ترکی نیز گویند سوم بحر دویک چهارم بحر دور پنجم بحر ثقیل ششم بحر خفیف هفتم بحر چهار ضرب هشتم بحر درفشان نهم بحر ماتین دهم بحر ضرب الفتح یازدهم بحر فاخته دوازدهم بحر چنبر سیزدهم بحر نیم ثقیل چهاردهم بحر افوفر پانزدهم بحر ارصد شانزدهم بحر رمل هفدهم بحر هزج بدانکه نغمات را بر طبق روزهای سال سیصد و شصت مقرر نموده اند لا مانع از زیاده من الامتزاجات صاحب مرآت الخیال آورده که نزد حکمای هند در ایجاد و ابتدای آن اختلاف بسیار است تا بحدیکه در قدم و حدوث آن نیز اختلاف کرده اند جمعی اصل آنرا از ناهید متفرع ساخته ابدی و ازلی گویند و این روایت نزد یکیست باشاره سلطان المشایخ که فرموده کلام حق را در روز میثاق باهنگ پوربی شنیدیم و ازین است که بسیاری از موسیقی دانان هند در مبالغه و بطلان بسر حد غلو و افراط شتافته و آنرا سر گویند و فرقه دیگر بحدوث آن قایل بوده از قسم اناهد که بتوسط ممکنات صورت پذیر است می شمارند

در بیان

وجه گوشه
مشکوک فیه بود
آن نغمات را
بسیصد و شصت
مقدمات طوری ۱۲
شیاق بالکسر
پیمان و عهد و
استوار ۱۲
کشف اللغات

درین طائفه نیز اختلاف ست گروهی گویند بشن خواهرزاده کنس که فرمانروای شهر متهرا بود بدو نسبت کنند
واین قول ضروری البطلانست کبشن آنچه مشهورست بیش از چند راگ معدوده که در عنفوان شباب
زنان شیرفروشان ابدان می فریفت بخاطر نبوده و آن اگ در هند شهرت تمام دارد اما آنچه بیشتر از
نایکان کن بران اتفاق دارند آنست که مهادیو سر حلقهٔ دیوان آفاق بود و جمیع دیوان اطاعت
بلکه طاعت و پرستش وی لازم می شمردند از انجمله شش دیو و سی پری که با هر دیو پنج تن از انها مقرر
بودند و مخصوص هر یکی در وقتی خاص از اوقات شبانه روزی آهنگی معین پرستش او میکردند نام اگ و
راگنی بر اسامی همان جماعت مقرر گردید و اوقات خواندن نیز همان دستور قرار یافت و باقی از آمیزش
دو سه اگ و راگنی تا شش اگنی بهم رسید و آنرا بهارجا گویند و بهارجا از حساب و شمار افزونست حکم حروف
دارد که بعد از ترکیب با نواع لغات تکلم توان نمود و این آمیزش و ترکیب از تصرفات حضرت انسانست
و بعضی گویند که تعداد بهارجا بموجب استادان کن چهل و نه هزارست چنانچه شیخ عالم در رساله
تالیف خود که موسوم بمادهوانل ساخته به تفصیل ذکر نموده و بطرز این جماعت هفت سرست آنرا
سپت سر گویند در نوع بشر هیچ احدی از متقدمین و متاخرین زیاده از سه سر نخوانده باقی چهار سر خاصه
دیوانست و درین هفت سر مقامات ست که آنرا گرام گویند اما در تعقل اگ از دیوان با انسان بیست روا
طائفه گویند که در ایام پیشین دیوان با انسان مواجهه و اختلاط بوده و نایکان کن این علم را در ان هنگام
از انها فرا گرفته اند واین قول مطابق ست بروایت مورخان که گفته اند کیومرث را در ابتدا مسیر با
دیوان محاربات صعب وی داد و بسیاری از انها بقتل رسیدند از ان هنگام دیوان متوهم گردیده
بجبال و بیرون ستان افتادند و از نظر انسان مستور گشتند و زعم گروهی آنکه دیوان همیشه از آدمی مستور
بوده اند احیانا بر احاد الناس ظاهر میشدند لیکن ملک دکن که نسبت بملکهای دیگر دیولاخ ست آنهارا
بزور سحر و جادو حاضر نموده علم موسیقی تعلیم میگرفتند و مدتهای مدید و عهدهای بعید تالیفات بهمان
زبان دیوان که آنرا اسنکرت گویند در مدح مهادیو و بشن و گنیش نام داشت و به شادی دیگر
دیوان ساحت پرستش میخواندند چه در معابد و چه در مجالس اهل دل بهمین رسم بوده و آن را

گیت و سنگیت میگفتند تا آنکه راجه مان فرمانروای شهر اوجین یک دهرپد مشتمل بر ماجرای نایک و نایکان
یعنی مرد و زن بزبان گوالیار تالیف کرده در بهیرون راگ بسته بجهنو نایک بخشو که سرآمد آن روزگار بود
بخواند نایک آنرا نه پسندیده در اندیشه دور و دراز افتاد پس از ساعتی راجه پرسید که چون صنعتی تازه
از من بوقوع آمده است نایک را در محل تحسین و آفرین اینهمه اندیشه چرا روی داد نایک سر برآورد و گفت
چه جای تحسین و آفرین است علم ما را که از قرنها[1] بسیار بر روی کار بود از رواج انداختی چه با اینهمه تصرف
که موسیقی را برد لهاست چون بسر گذشت مرد و زن آمیخته گردد و در عبارات سریع الفهم ادا شود
این طریق دشوار را کیست که رغبت ننماید و نیز آگاه باش که گناهی از تو صادر شده که عبادات ابله
بدل ساختی و بحکایت عشق و عاشقی برانگیختی بسا مردم تن پرست باشند که آنرا بر مجاز فرود آورده از حقیقت
غافل مانند و همین سرمایهٔ فسادهای عظیم گردد و معصیتهای بزرگ از اهل عالم صادر شود و از عبادات
باز مانند راجه خجل گردید ولیکن آن دهرپد چون بر زبانها افتاده بود شهرت یافت اکثری در تتبع[2]
راجه دهرپدها ساخته هنگامهٔ عیش و نشاط گرم نمودند تا آنکه پس از چندگاه نایکان نیز بجز آن علاجی
ندیده بتصانیف دهرپد اشتغال نمودند چنانچه تا امروز مشهور و معروف است بعد از مدتی دیگر سلطان
حسین شرقی تخت نشین جونپور دهرپد را که مشتمل بر چهار مصراع میشد تخفیف داده بر دو مصرع مقرر
نمود و در آهنگ نیز تصرفی ساخته رنگین تر کرده به خیال و جنگله موسوم گردانید ولیکن گفتگوی مجاز را
صریح تر نمود چنانچه تاویل کننده تا از ثقات نباشد خلاصهٔ مضمونش بجانب حقیقت نتواندی برد
بعد از آنکه گردش ادوار مقتضی صنعتی تازه گردید نایک گوپال که در علم سنگیت مهارتی عظیم داشت از دکن بجانب
دارالسلطنهٔ هند متوجه شده گویند هزار و هفتصد پالکی نشین با وی بود بهر شهری که میرسید حاکم آنجا از نقد
و جنس هرچه داشتی پیشکش ساختی تا آنکه در شهر دهلی بملازمت سلطان محمد تغلق شاه رسید و بزور علم
بر جمیع موسیقی دانان پایهٔ تخت چیره[3] دستی نمود سلطان از همین رنجیده با امیر خسرو علیه الرحمة درمیان
آورد چنانچه مشهور است شبی خواجه را در زیر تخت پنهان ساخت نایک گوپال سنگیت بخواند خواجه از
کمال فراست[4] قانون آنرا ضبط داشته تغیر الفاظ نموده قولهای رنگین بر روی کار آورد آنرا قول

[1] قرن بلغت هند روزگار و زمانه مدت سی سال یا هشتاد سال یا صد سال ۱۲ منتخب
[2] تتبع از لب لباب تفحص پیروی کردن ۱۲ ک
[3] چیره دست غالب و دلاور ۱۲ ک
[4] فراست بالکسر نیک نگریستن برای دریافتن چیزی ۱۲
[5] قانون ...

ازین سبب گویند و در ابتدای آن یکی از اقوال مشایخ و غیره مثل الا کل شی ما خلا الله باطل درج
نموده است روز دیگر حضرت خواجه در مجلس سلطان چند قول بحضور نایک بخواند نایک متحیر شده گفت
اگرچه بیقین میدانم که این دزد منست لیکن بطریقی دزدی نموده که هرا بروئی نیست از آن هنگام
قول شهرت یافت نایک بقدرت کامله الهی معترف شده متوجه وطن گردید و سلطان باو لی فراوان
بوی انعام فرموده است شمه از بیان موسیقی حالا وجه تسمیه کتاب نورس که تصنیف عادل شاه
تخت نشین بیجاپور است بیان مینمایم چون دریافتی که اصل نغمات هند از دانایان دکن است و بیشتر
اسامی آنها در زبان و الفاظ سنسکرت و اهل آن دیار واقع شده بدانکه لفظ نورس مرکب است
از دو کلمه یکی نو که ترجمه نه است و دیگر رس که بسه معنی مستعمل میشود یکی آنکه اتفاق هرگاه در شهری
و مکانی دوستی پیدا شود یا فیما بین نوکر و آقا مصاحب بوده باشد آنرا هم رس گویند دوم تعارف
ارواح را که روز ازل بوده است و بر طبق آن در عالم ایجاد ظهور پذیرفته نیز رس خوانند چنانچه درمیان
بادشاه اکبر و راجه بیربر بقول ایشان بود سوم آنکه از دیدن باغ و باغچه و غیر آن شوق تماشا در دل
پیدا شود خواه از قسم مرد باشد خواه زن آنرا نیز رس گویند الحاصل این لفظ بمعنی لذت و کیفیت
برداشتن است بهر قسم که باشد و مورد آن منحصر بر نه حالت یافته اند و تصانیف ایشان از دوهره و گیت
و غیره مشتمل بر نسبت است اول سنگار رس بکسر سین مهمله و سکون نون و کاف عجمی و الف و رای مهمله
بمعنی آراستگی و زیب و زینت زن و خوشی و محبت مرد و زن باشد و آن بر دو قسم است یکی بیوگ
بیای موحده مکسور و تحتانی مضموم بواو ساکنه مجهول که کنایه از هجر و مفارقت است دوم سنجوگ
بسین مهمله مفتوح و نون ساکنه و جیم مضموم و واو ساکنه مجهول که عبارت از مواصلت است دوم هاس رس
بهای هوز و الف و نون و سین مهمله بمعنی استهزا و فریفتن یکدیگر از روی ناز و کرشمه و عشوه و
غمزه باشد سوم کرنا رس بکاف تازی مفتوح و رای مهمله مضموم و نون مفتوح با الف رسیده
بمعنی افزونی غم که احتمال هلاکت دارد و فرق درمیان بیوگ رس و کرنا رس همین است که در آن
امید مواصلت و درین بیم هلاکت باشد چهارم رودر رس برای مهمله مفتوح و همزه مضموم

ودال مهمله مشدده بمعنی خفگی ورنجش وتخش مقتضیات برهمی مزاج طرفین باشد پنجم بیر رس بباي موحده مکسوره وتحتانی زده معروف ورای مهمله بمعنی سروری که از سخاوت وشجاعت ورحم وفی باشد وآزادان وجُدده ودیانامند ششم بهیانک رس بباي موحده مفتوح وهاي زده ونون مفتوح بمعنی خوف واندیشه هفتم بی بهتس رس بباي موحده مکسوره وتحتانی زده معروف وباي موحده مفتوح وهاو تاي مثناة ساکنین مخلوط التلفظ وسین مهمله موقوف بمعنی کراهیت که از دیدن چنیزی ناملائم طبع باشد هشتم اوبهت رس با الف مفتوح ودال مهمله ساکن وباي موحده مضموم وهاو تاي مثناة ساکنین مخلوط التلفظ بمعنی عجائبات باشد نهم سانت رس بسین مهمله مفتوح والف ونون ساکنین وتاي مثناة مشدده موقوف التلفظ بمعنی وحدانیت وذات حق وصفات او باشد شاعری هندی بزبان خود دریک بیت اسامی اینها بترتیب بیان نموده دوهره

کن سنگار رسو هانس رس کرنا رودره جان   بیر بهیانک بی بهتس رس اوبهت سانت بکهان

المقدمة الثالثة فی بیان اقسام النثر وذکر الصنائع الکلامی والتراکیب الفارسیة فی محاورات المتاخرین ومعانیهما

بدانکه کلام منثور سه قسم است مرجز ومسجع وعاری رجز بفتحتین نوعی از شعر کوتاه وزن شش بار مستفعلن اگویند وخلیل گوید رجز داخل شعر نیست بلکه ثلث بیت است ودر اصطلاح اهل انشاء مرجز کلامیست منثور که وزن دارد وسجع ندارد همچو عمر زا صرف اوقات بی ذکر واهب کارساز و خرج انفاس جز ذکر قادر کردگار غبن وخسر کمالست وقس علی هذا نثر مرجز اگرچه قسمیست از اقسام ثلثه نثر اما اینقدر مستعمل ومتداول نیست سجع در لغت آواز کردن کبوتر وقمری آواز کردن شتر ماده وسخن با قافیه گفتن ودر اصطلاح عبارت از برابر بودن ولفظ آخر قرینتین است چنانچه آواز قمری وکبوتر موافق یکدیگر میباشد ابیادا واخر کلمتین از حسب موافقت یکدیگر سجع گفتند واین منقسم بود بسه قسم متوازی ومطرف ومتوازن توازی باهم برابر شدن ومتوازی باهم برابر شونده ودر اصطلاح سجع متوازی برابر بودن ولفظ در قرائن او آخر فقرتین است در وزن وعدد حروف

روی چون لفظ گل و مل و مخموری و مهجوری و غیرهم و مثال آن سجع مطرف موافق بودن
دو لفظ در قرائن او اواخر فقرتین ست بحروف روی مختلف چون وقار و اطوار و بال و امثال و مشابهم
سجع متوازن و آن موافق بودن دو لفظ در قرائن او اواخر فقرتین ست در وزن و عدد
حروف بحروف روی مختلف چون اعمار و ارزاق و خبیر و تمیز و وجود و غفور و هوشیار و مسباز
و نظائر آن و از محاسن سجع قصر فقره مستحسن شمرده اند از اسمعیل ابن عباد پرسیدند ما احسن السجع
یعنی چه چیز است خوبترین سجع گفت ما اخف علی السمع یعنی چیزیکه سبکتر نماید بر سمع بنهایت قصر
فقره مقتضی حسن السجع آنکه هر فقره دو کلمه باشد چنانکه ابروان خجسته کلید درهای بسته اگرچه بعضی
از ارباب صنائع بر آنند که حروف ادوات هم که در اواخر فقرتین اتفاق افتد بحفظ مراتب سجع
مثل بوده و فرموده سجع نگاه دارند اما بیشتری از اصحاب صنائع و ارباب بدائع کلام را بحروف ادوات
مسجع ساختن رکاکت آن صنعت اندیشیده اند آهنگ بران دارند که حروف ادوات اصلا فقرتین
را در کلام اتفاق نیفتد و در اواخر فقرتین ورای الفاظ جائز السجع واقع نشود مثال سجع ادوات
غیر جائز انچه از زبان صدور نمود رضای حق خواهد بود مثال ترکیب جائز السجع انچه از زبان معجز بیان کرامت
صدور آیا یه مراد گون مکان بل عین منت ایزد منانست دیگر آنکه تعداد الفاظ حروف هر فقره و مصرع
در قلت و کثرت مساوی باشد اگر در هر مقام این رعایت میسر نیاید هر فقره که الفاظ و حروف آن زیاده
باشد در فقرهٔ ثانیه آورده آید فقرهٔ ثانیه تا چند چند حرف زیاده باشد جائز داشته اند و ایراد دو لفظ بیک وزن
مثل صحیفه شریفه و سقیفه و نمیقه علیحده که آنرا تضمین مزدوج گویند در جنب یکدیگر مستحسن شمرده اند چنانچه مخفی و محتجب و پوشیده
و پنهان علی هذا القیاس و قرینه دو لفظ یک معنی از حسن کلام فرا گرفته اند و دیگر آنکه تکرار ادوات و
الفاظ را از کراهیت وضع پنداشته اند نثر عاری نیست که از شروط مرجز و مسجع و عاری و بسلاست و متانت
مربوط و بفصاحت و بلاغت منوط و بصنائع و بدائع شامل نزد ارباب انشا مروج و متداول باشد اما از جمله صنائع
یکی صنعت ترصیع ست که معنی آن در پارسی نشاندن جواهر ست در چیزی و در اصطلاح بلغا عبارتست
از آنکه منشی یا شاعر بخشهای سخن را خانه خانه نماید و برابر هر کلمه کلمهٔ بیارد که متساوی الوزن و موافق القوافی باشد

تجنیس تام آنست که دو کلمه یا بیشتر در نظم یا در نثر آورده شود در قرائت و کتابت مثل یکدیگر باشند و در معنی متغایر و در حرکات و سکنات میان ایشان اصلا تفاوت زیادتی و نقصان نباشد و حیدری راست بیت چون ز عشاقت من غمدیده خون افشان ترم * چهره یعنی هر زمان از اشک خون افشان ترم * لفظ ترم تجنیس تام است تجنیس ناقص آنکه دو لفظ یا زیاده در کلامی بیاید که در حروف متفق باشند و در حرکات مختلف و آنرا تجنیس محرف نیز گویند چون عِلم و عَلَم که اول بمعنی دانستن است و دوم بمعنی نیزه است تجنیس زاید آنکه دو کلمهٔ متجانس که در کلام واقع شود یکی از دیگری بحرفی زاید باشد خواه اول خواه اوسط خواه آخر چنانکه لفظ زار و نزار در اول و لفظ کار و کنار در اوسط و لفظ مال و ماله در آخر و قسم آخر را مذیّل نیز خوانند بصیغهٔ مفعول از تذییل بمعنی دامن دراز کردن تجنیس مرکب آنکه از دو لفظ متجانس که در نظم یا در نثر واقع شده یکی از آنها بر اصل وضع باشد و دیگری مرکب بسبب ترکیبی مانند او گردد و این بر دو قسم است اول آنکه هر دو لفظ در کتابت و عبارت متشابه باشند این را تجنیس متشابه خوانند چنانچه نیاز آرد و نیاز ار و قسم دوم آنکه هر دو لفظ متجانس در عبارت متشابه باشند و در کتابت مختلف و این را تجنیس مفروق نیز گویند چنانچه ترسائی منسوب به ترسا و بی ترس آئی بمعنی بخوف تجنیس مکرر آنکه در اواخر اسجاع دو لفظ متجانس پهلوی هم بیاید و بود که در بعد یکی از آنها حرف زیادتی هم باشد و این را تجنیس مزدوج و تجنیس مردد نیز گویند مثال اول همچون لفظ هزار هزار که مکرر در آخر بیاید و مثال ثانی همچون لفظ گلنار و نار تجنیس مطرف آنکه کاتب دو لفظ بیارد با یک جنس که در همه حروف موافق باشند مگر در حرف آخرین همچون شرب و شرار

فایده اگر حروف مختلف قریب المخرج باشد مطرف مضارع نامند و اگر بعید المخرج مطرف لاحق گویند تجنیس خط آنکه دو لفظ یا زیاده در کتابت موافق باشند و در تلفظ متباین چنانکه مسکین و مشکین و این جمله هفت باشند باعتبار اقسام وه الاشتقاق فی اللغت در شکافتن و در اصطلاح بلغا آنکه کلماتی جمع کرده شود که حروف آنها در گفتار متقارب و متجانس یکدیگر باشند و بهتر آنست که از یک کلمه مشتق باشند اکثری از فصحا این را صنعت شمرده اند از جمله

تجنیس میشمارند چنانچه فقره حمد وافر وثنای اوفر وآفرین فراوان آفریننده را که چندین عوارف
وعرفان وحق من ناسپاس ناحق شناس ارزانی داشت وچنانکه الفاظ ثروت وثریا وثری وصفات
وصفوت واین صنعت را اقتضاب نیز گویند الاسجاع در لغت آواز کبوتر ومثال آنست و بیان آن
گذشت المقلوب در لغت باژگونه کرده شده ودر اصطلاح کلامی که بعض حروف یا تمام آنرا برگردانیده
باشند واقسام مشهور او چهارست اول مقلوب بعض همچون شک وشکر دوم مقلوب کل چون
لفظ رای ویار سوم مقلوب مجنح آنکه در اول وآخر فقره لفظ مقلوب بیاید چون لفظ مرد در اول
فقره ولفظ درم در آخر چهارم مقلوب مستوی آنکه عبارتی چنان باشد که هم براست توان خواند وهم باژگونه
تغیری دران نیفتد چنانکه مرادی دارم وکلمه شاباش الاعنات آنکه منشی یا شاعر تکلف نماید
والتزام چیزی کند که برو لازم نباشد وسخن بی او درست بود وغرض ازان محض آرایش سخن وتزئین
کلام باشد مثلا در آخر اسجاع حرفی لازم گیرند که اگر نباشد هیچ زیان ندارد چنانکه قاف در رقم وقلم که
در مقابله رقم علم هم درست ست واین را التزام ولزوم ما لا یلزم خوانند اللزوم این صنعت
چنانست که در هر فقره یا بیتی چیزی لازم گیرند الارصاد در لغت نگاه داشتن نگاهبان در
راه ودر اصطلاح آنکه پیش از قافیه لفظی بیارند که بعد ازانکه حرف روی معلوم باشد دلالت نماید
بر قافیه آتی **شعر** برآب دیده پیش تو زورق روان کنم گر زانکه دانمت که تو مایل بزورقی
چون قافیه مطوقی ومروقی وغیره در ابیات سابق گذشته درین بیت از قرینه ایراد لفظ زورق
در مصرعه اول توان یافت که قافیه زورقی خواهد بود الایهام نزد فصحای تازی آنست که در
کلام لفظی استعمال کنند که دو معنی داشته باشد قریب وبعید وذهن سامع بمعنی قریب رود ومراد
قائل معنی بعید باشد ونزد شعرای عجم ایهام لفظیست در کلام که از دو زیاده بریک معنی قصد
توان کرد خواه آن معنی بحسب ایهام در قرب وبعد متفاوت باشد خواه متساوی چنانکه لفظ ماهی
که بچند معنی آمده است ودر بعض رسائل بنظر آمده که ایهام عبارتست از لفظی که در کلام ذکر کنند که
دو معنی داشته باشد مشهور وغیر مشهور ومقصود معنی غیر مشهور باشد پس اگر دران کلام چیزی مناسب معنی مشهور ضرور

فقط مذکور نشود آنرا ایهام مرشح گویند چنانچه بیت ماهم این هفته شد از شهر و بچشمم سالی ست
حال هجران تو چه دانی که چه مشکل حالیست که مراد از ماه اینجا معنی غیر مشهور باشد که معشوق ست
و هفته و شهر و سال مناسب معنی مشهور با آن مذکور شده و اگر مناسب معنی غیر مشهور مراد فقط مذکور
شود ایهام مجرد گویند چنانچه قول سعدی بیت بخرده توان آتش افروختن پس آنگه درخت کهن سوختن
که مراد از خرده معنی غیر مشهور ست که اخگر باشد و سوختن و افروختن که ملازم اوست مذکور شده و اگر
مناسب هر دو معنی مذکور شود موشح خوانند چنانچه بیت بود ز خط تو حرفی بهاش معدن کان لعل
که ابن مقله بود مشتری ش در یاقوت که مراد از یاقوت درینجا معنی غیر مشهور ست که نام یکی از خوشنویسان
باشد و خط و حروف مناسب معنی غیر مشهور ست و کان و لعل مناسب معنی مشهور با آن مذکور شده
کذا قیل و حق اینست که در تعریف ایهام بجای معنی مشهور و غیر مشهور قریب و بعید گرفته شود کما
هو لا یخفی علی ارباب المعانی التشبیه مانند کردن چیزی را بچیزی در وصفی پس آن چیز که اورا
تشبیه کنند مشبه بفتح با گویند و آنرا که بدان تشبیه کنند مشبه به خوانند و آن صفت را وجه تشبیه گویند
و لفظیکه دلالت بر تشبیه کند چون مثل و مانند و غیره ادوات التشبیه گویند و مجموع امرهای مذکور را
ارکان تشبیه نامند اگر وجه تشبیه در کلام مذکور نشود آنرا تشبیه مجمل گویند و اگر شود تشبیه مفصل و نیز
اگر حرف تشبیه مذکور شود تشبیه مرسل و اگر نشود مؤکد چون زلف هندو ای زلف چون هندو و این صنعت
بر هفت قسم بود یکی تشبیه مطلق که آن بحرف مانند گردد نیست همچون مانند و گوئی و پنداری و مثال آن
دوم تشبیه کنایه که چیزی را بچیزی تشبیه کنند بکنایت یعنی بلفظ مشبه به کنایت کنند از مشبه و مشبه
در عبارت نباشد و حروف تشبیه در کلام نباید سوم تشبیه مشروط که وجه تشابه بشرط موقوف باشد
که اگر چنین باشد چنین باشد چهارم تشبیه عکس که دو چیز را تشبیه کنند آن را بدین و این بدان
پنجم تشبیه تسویه که وصفی از خود و وصفی از محبوب بیک چیز تشبیه دهد باید که وجه تشبیه در هر دو صفت
موجود باشد ششم تشبیه اضمار آنکه چیزی را بچیزی تشبیه کنند و چنان ظاهر نمایند که تشبیه مقصود
نیست بلکه چیزی دیگر ست و فی الواقع مطلوب تشبیه باشد هفتم تشبیه تفضیل

چنان باشد که در کلام چیزی را بچیزی تشبیه نمایند و باز از ان رجوع نموده مشبه را بر مشبه به ترجیح دهند و تفضیل نهند **حسن التعلیل** آنست که اثبات کنند وصفی جهت چیزی و ادعا کنند جهت ثبوت آن صفت علتی و سببی مناسب آن که فی الواقع سبب نباشد اما بجهت اعتباری لطیف سبب سازند **الرجوع** عبارتست از انکه متکلم کلامی گوید و جهت لطیفه از ان رجوع نماید و بر گردد و بخلاف او گوید و چنان اظهار کند که گویا اولا بغلط گفته بود و ثانیا از ان بر گشته **تجاهل العارف** و این صنعت چنانست که متکلم چیزی را داند و خود را نادان ساخته اظهار کند که چنین ست یا چنانست چیزها که تا مند او باشد تعداد او کنند **المبالغة** عبارتست از انکه متکلم در امری مبالغه نماید و از حد اعتدال تجاوز کند بحدیکه ثبوت آن مستبعد یا محال باشد تا سامع را گمان شود که آن امر در ان صفت غیر متناهی ست و آن بر سه قسم بود اگر آن مدعا ممکن ست بحسب عقل و عادت آنرا تبلیغ گویند و اگر ممکنست از روی عقل و محالست بحسب عادت آنرا اغراق نامند و اگر محال باشد عقلا و عادة آنرا غلو خوانند **اللف و النشر** لف در فارسی پیچیدنست و نشر پراگنده کردن و در اصطلاح چنانست که ذکر کنند متعددی چند را بعد از ان بیارند چیزها را که بانها تعلق داشته بی تعیین اعتمادی بر وجدان سامع که هر یکی که بهر کدام متعلق ست بنا بر مناسبتها باز خواهد بست این بر دو قسم ست یکی مرتب که نشر بر ترتیب لف باشد اول با اول و دوم با دوم علی هذا القیاس قسم ثانی از لف و نشر آنکه نشر بر ترتیب لف نباشد و این بر دو نوع یکی آنکه ترتیب نشر بر عکس لف باشد و انرا معکوس الترتیب گویند و دوم از قسم ثانی آنکه ترتیب نشر مختلط و در هم باشد و انرا مختلط الترتیب نامند **سیاق الاعداد** و این صنعت چنانست که متکلم چیزی چند را که هر یک از آنها بنفس خویش معنی داشته باشد بر یک نسق بیارد **تنسیق الصفات** آنست که کاتب چیزی را بصفات مختلف متواتر و متوالی یاد کند خواه باستقلال چنانچه بیت خداوند بخشنده و دستگیر + کریم خطابخش پوزش پذیر + خواه باعتبار متعلقات چنانکه شعر یاقوت لبا لعل رخا غنچه دهنا + شمشاد قدا سیمبرا آفت جانا + **التعجب** آنست که در کلام چیزی تعجب نماید و شگفت آرد **المدح الموجه** این را اشباع نیز گویند و آن چنان که مادح ممدوح را بوجهی ستاید که مستلزم

مدح دیگر او باشد و صفتی دیگر از صفات حمیده اش یاد کرده آید تا بممدوح مدح و وجه مدح حاصل شود
التلمیح بتقدیم اللام علی المیم و قیل بعکسها والاول اصح من الثانی آوردن شیء ملیح است و این صنعت
چنانست که کاتب در اثنای کلام اشاره نماید بقصهٔ یا شعری مشهور اعتراض الکلام قبل الاتمام
این را حشو نامند و آن چنانست که متکلم در کلام معنی آغاز کند پیش از انکه این معنی تمام شود سخنی در میان
آرد که معنی مقصود بی او تمام باشد آنگاه بتمام ساختن آن معنی مشغول گردد و این معنی را سه مرتبه است
یکی حشو قبیح که در میان کلام لفظی آرد که زائد بر اصل مطلب باشد و آوردن او بیفائده بود و شعر را از
سلاست بیرون برد دوم حشو متوسط و وی آنست که آوردن کلام معترضه اگرچه زائد بر اصل مقصود باشد
اما در سلاست بیت نقصان نکند و بودن و نبودن او برابر بود سوم حشو ملیح و آن چنانست که
آوردن حشو سبب حسن کلام بود و سخن را ملاحت بخشد و معنی را زینت دهد و این قسم اکثر دعائیه
میباشد الالتفات بمعنی دیدن انسانست از جانبی بجانبی و در اصطلاح بلغا تغیر کلام ست علی
احد الطرق من الطرق الثلثة تکلم و خطاب و غیبت باشد یعنی تغیر کلام از طریقی بطریق دیگر از
طرق سه گانه نمودن مثلا اولا بطریق خطاب سخن کنند بعد ازان بغیبت آیند و همچنین از غیبت بخطاب
روند و بتکلم آیند و علی هذا القیاس از طرفی بطرفی رجوع کنند و میل نمایند و این بر شش قسم است یکی
عدول از غیبت بخطاب دوم عدول از غیبت بتکلم سوم عدول از تکلم بغیبت چهارم عدول از تکلم
بخطاب پنجم عدول از خطاب بتکلم ششم عدول از خطاب بغیبت عبد الواسع هانسوی در رساله
ضوابط کلیهٔ فارسیه بر صاحب نزهت الصنائع ایراد مینماید که مصنف از اشتراط قید آخر که معتبر
بشخص واحد باشد در تعریف التفات غافل شده هر شش قسم را بترتیب امثله داده که هیچ یکی ازان التفات
بوی نمی ارزد و وقوع این قسم خطای صریح که هیچگونه محل صحت ندارد و ازان مرد عزیز خیلی بعید مینماید انتهی
کلامه الاستعاره در لغت طلب عاریت ست و این نوعیست از مجاز و در اصطلاح عبارتست
از انکه لفظی که معنی حقیقی داشته باشد منشی یا شاعر ازان معنی حقیقی نقل نماید و بجای دیگر بر سبیل
عاریت استعمال کند شرطست که بغایت بعید الفهم نباشد تا سخن را رونق بخشد مثل

چشم و دولت و باغ دانش و پای فکر و مثال آن التکرار آن چنان باشد که لفظی مکرر بیک معنی در
کلام واقع شود لیتحلیل آنرا گویند که رعایت لفظی در ضمن لفظی بوده باشد المتضاد عبارتست
ازانکه دبیر یا شاعر جمع کند در کلام میان الفاظیکه ضد یکدیگر باشد چون گرم و سرد و دراز و کوتاه و
مثال آن لاحق متضادست انچه تعبیر کنند دو معنی غیر متقابل را بدو لفظی که نظر بمعنی اصل متقابل
یکدیگر اند و این صنعت مقابله نیز نامند براعة الاستهلال آوردن سیاق کلامست مناسب
بسیاق یعنی انچه در ذیل مذکور شود آغاز مناسب آن میباشد حسن المقطع اختتام کلام بلفظ
عجیب و معنی غریبست که نشاط بخشد و این اکثر دعائیه میباشد الابداع عبارتست ازانکه
شاعر در شعر معنی خوب و الفاظ مرغوب بیارد و مضمون تازه و معنی نو اختراع کند و دیگری بر
سبقت نگرفته باشد و این فی الحقیقه صنعت نیست بلکه سخن باهران جمله برین نمط باشند ذوالمعنیین
بر دو نوعست یکی واضح و آن چنانست که شاعر لفظی آرد که دو معنی داشته باشد مثالش بیت
بهر اندیشه چندان ریختم دُر ۔ که گردد عالمی را گوشها پُر ۔ از گوشه اراده میتوان کرد یکی
گوشه دوم گوش شعر ۔ تکلف برطرف ای سادگان میل شما دارم ۔ شمارا دارم اندر زیر و بر بالا خدا دارم
دوم ذو معنیین غامض و این بر سبیل سابق ست الا مشروطست بآنکه از دو معنی یکی به لغتی باشد
دوم بلغت دیگر مثال شعر ۔ بر لب آب بود مارا جای ۔ ناگهان تشنه رسید سر ما
لفظ ما بدو معنی ست یکی در فارسی متکلم و دوم در تازی بمعنی آب خیال آنست که ایراد لفظ
مشترک کنند یکی حقیقی و یکی مجازی بود و شرط آنست که در مجازی اصطلاحی باشد لطیفه یا ضرب المثلی
و هر یکی محتمل دو معنی بود بحسب حقیقت و مجاز و بر معنی حقیقی خیال رود و مثال آن از شعر قدما نظم
همه آبیاری باد و یا دو گرین ۔ باد صرصر فگنده در ته زمین ۔ ازین پیش افتاده است تر انها باد
باد را خاک در دهن افتاد ۔ خاک در دهن افتادن کنایه از نا امیدیست و معنی حقیقی در بیت
همین ست اما شعرای زمان حال این صنعت را بدرجه اعتلا برده اند و این نکته مشهور که شعر خوب
معنی ندارد و درانجا برای العین مشاهده توان کرد مباوله الراسین کلامی که میان دو لفظ

برمیان چشم ۔ ای بدل گردن سر دو

دو حرف بسر مبادله پذیرد چنانچه از عقل نجیب نقل عجیب کرده که تا بوده بالقوه زریش در شان فتی

و مانند سیل میل طفیل خیل نمودی و علی هذا القیاس یقیس مراعاة النظیر و این را توافق

و تناسب نیز گویند و آن چنانست که شاعر جمع کند امور را که با هم مناسب باشند مانند

ماه و آفتاب و گل و بلبل و تیر و کمان و امثال آن رعایت تناسب عام است در هر امری که باشد

از ذوات و صفات و افعال و غیر ذلک الاستخدام آنست که در عبارت لفظ مشترک آرد

و ربط چنان دهد که از آن لفظ معنی مفهوم گردد و بعد از آن ضمیر آرد و بدان معنی دوم مراد گیرد شعر

هست دستان در سیاهت آل رستم جاگرفت   و بدان گیری جهان الحرب خدعه گفته اند

از مصرعه اول مفهوم میگردد که دستان پدر رستم مراد است و از لفظ بدان معلوم میشود که مکر و حیله

مقصود است حسن المطلع آنست که اول کلام خواه نثر خواه نظم مطبوع و مصنوع بود و از کلمات

بفال نیک احتراز نبود و جست اند و متاخرین حسن مطلع بر بیت ثانی اطلاق میکنند تفریع

آنست که متعلق چیزی را حکمی اثبات کنند بعد از آن که آن حکم اثبات کرده باشند بمتعلقی دیگر سوای

آن مثال شعر نام آن آسایشی بخشد بگوش استماع   همچنان کز طلعت او چشم را آسایش است

احتجاج بدلیل آنست که صفتی با مقدمه ایراد کنند و آن را برهان عقلی یا نقلی ثابت

گردانند مثال شعر بنام ایزد تو خود باغی دگر برهان کسی جوید   قدت سرو است

و زلفت سنبل و رخ گل در این گلشن   غیر از این در قدما صنائع و بدائع بسیار شایع بود که در

رسالهای عروض و قوافی داخلست در این زمان اکثری از آن متروک شده ناچار این فقیر

بر همین قدر اکتفا نموده اگر بچشم تامل ملاحظه نمایند زیاده تر از این در کلام آن جامع فنون متقدمین و

متاخرین در یابند اکنون شمه از انداز متاخرین بیان نمایم بدانکه لفظ گرفتار معروف و بمعنی گرفتاری نیز

آید مثال غزالی مشهدی شعر کس بخوبان پریچهره گرفتار مباد   هیچکس را بچنین قوم گرفتار مباد

ای گرفتاری مباد و بر متفحص مخفی نیست که مصدر بمعنی اسم فاعل و کذا بالعکس اکثر در کلام فارسیان

مستعمل است مثال شعر ز گیتی رضا نیست جز سفله دون   که هم دون نواز است هم سفله پرور

تکمیل

۵۷ تشن مانند ۱۲
۵۸ استخدام قدمت
بفتحتین اکرسی
باصطلاح ارباب معنی
و بیان آوردن کلمه
بیک معنی و فهمیدن
معنی دیگر از ضمیر خواه
حقیقی باشد خواه مجازی
و این از قسم محسنات
بلاغت است و اند منتخب اللغات
۵۹ در صیغه معرفت

۶۰ تفریع ۲ الی مبنی

۶۱ ...

۶۲ احتجاج بالدلیل
حجت آوردن

بمعنی مصدر

رضا نیست ای رضی نیست حیاتی شعر عطیهٔ فیض بیانست عفو جرم نه پذیرد + بهر چه هست
رضائیم غم چرا داریم + رضائیم ای رضی ایم ارسلان شعر چادر چشم و هند و خالت + میکنند
آشکار و نهان دزد + ای دزد دی شعر زلف او راز بردن دل غیر + موی بموشمار بایستی
ای شمار می بایستی زلالی شعر خرابانش بقصر خویشتن برد + بهشتی را بمهمان چمن برد + ای مهمانی
چمن برد کمال خجندی شعر امشب آن مه بوثاق که فرو می آید + گر بمهمان من آید چه نکو می آید
ای مهمانی من سلیم شعر بریز خون سلیم و برو فراغت باش + کسی بهیچو توئی این گمان ندارد هم
ای فارغ باش و دیگر اکثر لفظ جمع را فارسیان مفرد اعتبار کرده بلفظها جمع سازند و این در
قدما کم ست و در متاخرین بیشتر چنانکه لفظ مدخل که بمعنی محل دخلهاست بمعنی مفرد اعتبار نموده بها
جمع ساخته اند محسن تاثیر شعر عجب ناهی بمحبوبی سر آمده + مدخلهای خوبی را در آمده سعید اشرف شعر
طلای رنگ و یاقوت سرشک آهن پرکان + دل آشفتگان مداخل کوه غم مدخلها و ازین عالمست
لفظ احوالها و دقایقها و آمالها در اشعار اساتذه محسن تاثیر شعر ای کرده حال خود عیان از صورت
احوالها + آئینه دار هستیت تغییر در حالها + دیگر چرا زشان نزولت آگهی نیست + دقایقهای
قرآن راچه دانی صائب شعر هر چند صائب میروم سامان نومیدی کنم + زلفش بدستم میدهد سر رشته آمالها
یوسف واله شعر قفل وسواس ست در کف رشته آمالها + میخورد صد جا گره تا یک گره زو وا شود
همچنین بر بعض الفاظ با وصف افادهٔ معنی ظرفیت گاه و خانه زیاده کنند چنانچه حرمگاه و مکتب خانه
و منزلگاه و بزمگاه و حرم سرا تجلی در خطاب با مجنون گوید بیت از توحشت مشربان خویش پامال
طفل مکتب خانه ات چشم غزال + زلالی بیت چه غنچه سوی مکتبگاه هم آهنگ + بغل پر خورده تنگی
بصد رنگ آصفی شعر ناقه را میراند لیلی سوی منزلگاه خویش + ساربان در ره حدی می گفت و
مجنون میگریست عرفی شعر در حرمگاه دل مرحله که طبع منست + حامله مریم و خبر هم اگر هست عقیم
و ازین عالمست وقت سحرگاه که در کلام اساتذه واقع گشته حیاتی گیلانی شعر فغان بلبل و وقت
سحرگاه حیاتی و دل نالان و شبها + و همچنین فارسیان اکثر یای حطی در آخر صیغهٔ اسم فاعل زیاده کنند

چنانکه قنادی و شماعی گسیله شمع ریز و نعمتخان عالی است شعر نمانده پیش شماعی بهای رشته شمعی
مگر از عشقبازان وام گیرد رشته جانی + دیگر هر لفظ فارسی یا عربی که آخر او الف باشد در حالت
اضافت و توصیف یا بعد الف زیاده کنند چنانچه دریای فیض و صحرای قیامت و واو مجهول
و معروف همین حکم دارد و این قاعده کلیه است و گاهی بدون این دو حالت نیز چنانچه جای
و پای و این مخصوص الفاظ فارسیه است و در الفاظ عربیه دیده نشده مگر آنکه ملا عبد الرزاق فیاض
در یکجا لفظ عربی را بدین طور آورده چنانکه میگوید شعر پیش رخ تو برگ گل لاف نمیزند ز نازکی + رنگ حیای
ده خدا چهره بیحیای را + و مراد لفظ حیاست که در اصل بدون تحتانی ست و این نهایت غرابت دارد
و چون در ذیل قوافی الفاظ فارسیه واقع شود حکم الفاظ مذکور دارند و درین شعر فائده دیگرست
که حذف حرف اشارتست چه مراد این بیحیائی ست و این قسم در مقام مذمت یا ترحم باشد چنانچه گویند
فلان شخص را سلام کردم بیدرد مطلق بجواب نپرداخت و نیز گویند فلانی را بسیار زدند مسکین اصلا
فریادی نکرد یا دم نزد و این بنابر ادعای آنست که نسبت بیدردی و مسکینیت غیر و کس مذکور
نیست پس احتیاج اشارت نباشد لذا فائده تجلیلیه دیگر در آخر الفاظ های نسبت زیاده کنند
مثل زرین و پارین زرینه و پارینه و گیوه منسوب بگیو و ازین قسم در اکثر الفاظ یافته شد دیگر گاهی
شراب بمجاز پیاله را گویند چنانکه یک باده و دو باده یعنی یک پیاله و دو پیاله کمال خجندی شعر ساقیا باده
بگردان که ملولیم ز خویش + تا زمانی ز میان مستی ما برگیرد + و این از عالم تسمیة المحل باسم الحال است و گاهی
برعکس آن نیز می آرند ای تسمیة الحال باسم المحل چنانکه قاروره شیشه را گویند و حالا بر بول اطلاق
و گاهی از ذکر جزو اراده کل نمایند چنانکه سماک را که جزویست از فلک نام منزلی از منازل قمر ذکر
کنند و فلک مراد دارند و این بسیارست و گاهی برعکس آن ای از ذکر کل اراده جزو دارند چنانکه از ذکر
زمین قطعه زمین مقصود باشد دیگر ذکر خاص نمایند و اراده عام دارند چنانکه درین بیت شیخ شیراز شعر
ای کریمی که از خزانه غیب + گبر و ترسا وظیفه خور داری + از ذکر گبر و ترسا اراده عام است از هر که
کافر و غیر مومن باشد دیگر قاعده جمع ذی الروح و غیر ذی الروح در فارسی منضبط نیست

کلیه ندارد که جمع ذوی الروح بالف و نون باشد چنانکه هر کاره‌ها و بنده‌هاي خدا و اسپها و شترها
بالف و ها نیز می آید و همچنین جمع غیر ذوی الروح بالف و نون همچون مردگان و شبان و روزان
نیز یافته شد پس انچه شارح عربی در شرح متن گلستان بتحقیق لفظ عالمیان گفته که قاعده در اخذ
اسم جمع در فارسی انست که اسم خالی نیست ازانکه اسم جامدست یا نه اگر جامدست جمع او بالف و نون
مانند خران و اسپان و مرغان و بحذف یا پیش از الف و نون اگر در اسم یای ساکنه باشد مانند عالمیان
و آدمیان و اگر در آخر او حرف هاست بکاف توسل نمایند مانند بندگان و اگر اسم جامد نیست
بها جمع کنند مانند آسمانها و زمینها و سنگها و سالها و اگر خبر نیست صاحب نمود و افزایش یا تجدد و انقضا
قبول نماید آنرا بهر دو وجه جمع کنند مانند درختان و درختها و لبان و لبها و شبان و شبها و روزان و
روزها فی الجمله وجهی دارد ولیکن بعد از تفحص و تجسس دریافت شد که کلیه نیست و محمد افضل ثابت اله آبادی
در کتاب اساس الفضل باب دوم که در متانت سخن ست آورده که مخالف قاعده لغت ست که
شیخ شیراز آورده مصرع گفتار خوش و لبان باریک چه قیاس بجمع غیر حیوانات بهاست چنانکه
روها و رخسارها و لبها و چشمها و لبان و رخان خلاف قیاس و قاعده است اما درختان مخالف قاعده
لغت از قبیل صحیح و فصاحت منافی فصاحت نیست و همچنین عکس این جمع حیوانات بالف و نون آمده است
چنانکه اسپان و خران و ستوران اگر کسی اسپها و خرها و ستورها گوید خلاف قاعده لغت است
دیگر کلمه که آخر او الف یا ها یا یا باشد در حالت نسبت آن الف و ها و یا را بواو بدل کنند چون مصطفی
و مرتضی و مصطفوی و مرتضوی و بانسبه با نسوی و دهلی و دهلوی و گاهی حذف کنند چون بنگه و بنگی
و بنگاله و بنگالی و گاهی بکاف فارسی بدل نمایند چون خانه و خانگی و خزانه و خزانگی و بیگانه و بیگانگی
و مثال آن و گاهی حرف ثالث را که یا باشد حذف نمایند چون مدنی منسوب بمدینه و قرشی منسوب
بقریش و گاهی الف و نون زیاده کنند چون حقانی منسوب بحق و ربانی منسوب برب و گاهی را هم
چون رازی منسوب بری و مروزی منسوب بمرو و دیگر یک لفظ گاهی مفرد و جمع هر دو آید چون مردم و
مردمان مثال لفظ مفرد سعدی گوید بیت سگ اصحاب کهف روزی چند پی نیکان گرفت مردم شد

مثال جمع غربتی شعر ای غربتی بایان زاهد کجا نشیند + او بند زهد و تقوی ما مردم قلندر
شعر کو دشمن شوخ چشم و بیباک + تا عیب مرا هنر نماید و کسانیکه نماید بصیغهٔ مفرد میخوانند غلط
کما قال عبد الواسع هانسوی دیگر قاعده در عطف تراکیب فارسیه اینست که واو عاطفه را از لفظ
محذوف میسازند و آخر معطوف علیه را به تلفظ مضموم میگردانند تا دلیل باشد بر حذف آن و از
محذوف نمیکنند تا بر ضم آخر معطوف علیه دلالت کند و این وقتیست که واو عاطفه بعد الف و یا
واقع نشود زیراکه در صورت وقوع بعد یکی ازین حروف واو را بضم متحرک ساخته تلفظ مینمایند کما قال
شارح غرفی فی شرح گلستان سعدی شیرازی فی بیان معنی بیت هذا بیت از دست و زبان که بر آید + کز عهدهٔ
شکرش بدر آید دیگر جلاء الاطبا اطبا آورده که در لغت دری لفظ در و بر در موارد استعمال بدل یکدیگر می آیند
چنانکه در آمدن معروف بمعنی بر آمدن نیز گویند محمد قلی سلیم شعر در آبغوم صبوحی چه آفتاب صباحی
که بخت ناشده بیدار من ز خواب بر آید + شفائی شعر زه کرد کمان غمزهٔ غماز شفائی + کو حوصله کز
عهدهٔ این ناز در آید + در بیت اول و ثانی در آید ردیف غزل است صاحب مصطلحات الشعرا آورده
عزیزانیکه در آمدن را مخفف بر آمدن شمرده اند توجیه قیاسی است انتهی دیگر اضافت تشبیهی را عامهٔ
شراح فارسی با اضافت بیانیه خلط میکنند و اضافت تشبیهی اینست که مشبه به را بجانب مشبه مضاف سازند
مثل نای گلو و طبل شکم و باران رحمت و صندوق سینه و دایهٔ ابر و مهد زمین و اطفال شاخ و کلاه شگوفه
و کمان ابرو و فراش باد و امثالها و اضافت بیانیه اینست که مضاف الیه عین مضاف و بیان آن باشد چنانکه
بنات نبات دیگر گاهی اضافت عام بجانب خاص مینمایند و فائدهٔ این اضافت اینست که جنس
مضاف الیه معلوم شود چنانکه باد صبا زیراکه اگر باد تنها گویند معلوم نشود که آن باد کدام است
دبور یا غیر آن چون اضافت واقع میشود بی تردد معلوم گردد که صباست دیگر اگر ملابست در میان
مضاف و مضاف الیه در اثبات مضاف مر مضاف الیه را حقیقةً باشد چنانچه خانهٔ زید و دست
عمرو ست آنرا اضافت حقیقی نامند و اگر محض اعتباری باشد اضافت مجازی و استعاره چنانچه
سر هوش و قدم فکر که اثبات سر و قدم برای هوش و فکر محض باعتبار متکلم است یعنی گویا هوش و فکر صاحب

وقدم با عتبار هندیه خود قیاس نموده واین قسم در تخیلات شعرای متاخرین بیشتر ست یعنی
صفت و موصوف را همیشه مکسور الآخر میخوانند و قدما در آخر لفظ موصوف یای تنکیر برای امتیاز از مرکب اضافی
مینکاشته اند و متاخرین آن طریق گذاشته سعد شعر تو که در بند جوشیدن باشی عشقبازی زن زن دروغ
باشی و محمد افضل ثابت اله آبادی ترجیح قاعده متقدمین بر متاخرین در باب فقرا اول حل مثنوی ما کور
ساخته مفصل از انجا باید طلبید و چون کلمه مقلوب الاضافه را نام موصوفی قرار دهند آنگاه آن
کسره ازان بفگنند مثلا مست دیدار را که آخر مضافش مکسور است مقلوب نموده یعنی مضاف را که مست است
موخر و مضاف الیه را که دیدار است مقدم ساخته نام شخصی نهاده دیدارمست بجای یک کلمه بعمل
آورند کسره تای مست ساقط میشود زلالی راست بیت درین گلشن که خوبی رسته اوست رخ گلگل
شبنم شسته اوست ای شسته شبنم اوست و کسره آخر شسته از مضاف شدن نسبت بسوی او بلکه
دوبار کلمات مقلوب الاضافه را اگر بهم آرند هم رواست شاعری گفته بیت نگه خون تشنه آمد به پیشش
که چون گل بخت از آغوش خویشش نخست لفظ تشنه خون بود چون مقلوب الاضافه‌اش کردند خون تشنه
یک لفظ گردید نامی معین گردید و بعد ازان که بسوی نگاهش مضاف کردند خون تشنه نگاه شد
آنگاه باز مقلوب الاضافه‌اش خواستند نگه خون تشنه گردید واین قسم در نثر ملا ظهوری مصنف به پنج رقعه و دیگر جا
کثیر الوقوع است این ترکیب مخصوص المتاخرین است در قدما کم بنظر آمده دیگر در بعض جا الفاظ اضافت گاهی
مشدد و گاهی مخفف خوانده میشود چون فر و قد و شر و زر و فن و حد و خد و خط و غیره و بعض جا بسبب
کثرت استعمال از لفظ کسره اضافت محذوف میشود خصوص آن کلمات که با لفظ صاحب مرکب آمده باشند
چنانچه صاحبدل صاحب گناه و صاحب نظر و غیر آن دیگر هر لفظیکه آخرش های مختفی باشد کسانیک
اضافت در بعض جا روا داشته اند دیگر انضمام اسم با امر مفید معنی فاعلی و نیز مفعولیت چون
جامه زردوز که بمعنی جامه زردوخته است و دست پرور که بمعنی دست پرورده است و زهرآلا بمعنی
زهرآلوده شده ازینجاست که شیدای هندی بر بیت قصیده ملک الشعرا حاجی محمد جان قدسی از راه
غفلت و سهو نادانی بر لفظ زهرآلا اعتراض کرده لهذا میرزا جلال در جشت نامه که بشیدا نوشته آورده

که ازین دست الفاظ بسیارست که بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول هر دو آمده بقرینه بمقام معنی مراد
ظاهر میشود مثلاً کارساز و عالمگیر جهان آفرین و آتش آموز و عالم سوز که بمعنی اسم فاعل ست و در
بعض احیان همین الفاظ در ترکیب افاده معنی مفعولی میکنند چنانکه گویند فلان کار بخدا ساز شد و همچنین
فلان خدا گیر شد و این گلشن خدا آفرین ست و فلان کار پیر آموز ست و فلان چیز خام سوز شد
و عبیر آلای بمعنی عبیر آلوده شده چنانچه درین بیت بیت چو آن غنچه دهان آمد بگلگشت * عبیر آلای گشته
بوم و بر و دشت و خصوص لفظ زهر آلای که در کلام یکی از اکابر در شمار معجزات پیغمبر صلی الله علیه
و آله وسلم در باب بسخن آمدن بزغاله مسموم وارد ست بیت آن میر که بزغاله بیان گفت از من مخور
که زهر آلاست انتهی دیگر اشتراک لغات در فارسی و هندی بچند وجه است اول توافق و آن گاهی
بعینه باشد که همان لفظ بهمان معنی که در فارسی ست در هندی نیز باشد چون خصم که بمعنی مالک در فارسی
و هندی بعینه است و گاهی در یکی ازین دو زبان اندکی تغیر داشته باشد در حرف مثل دس ده
که عدد معروفست اگرچه سین بهر دو زبان بها تبدیل دارد و مانند ماس و ماه که بعربی شهر خوانند یا
در حرکت مانند نیکو که بهندی نون بیا رسیده و فتح کاف و واو ساکن و در فارسی بیای مجهول و واو
مجهول است بمعنی خوب و خوش و این دو قسم بسیارست و گاهی هر دو نسبت عموم و خصوص بود چنانکه لفظ گل
که در هندی بمعنی مطلق گل و در فارسی بمعنی گل سرخ است مطلقاً و همچنین لفظ بدن که در هندی بمعنی سر و صورت و در
فارسی تمام تن باشد لیکن این لفظ عربیست و گاهی بکمی و زیادتی بود در حروف لفظ مثل پاک و پاک که در هر دو
زبان بمعنی واحد ست و گاهی اختلاف در کیفیت حروف مثل لفظ اشتر که تباهی و زشت در فارسی بمعنی
بعیرست و در هندی تباهی هندی که تلفظ آن غیر هندی دشوارست بمعنی ندگرد دوم اتفاق ست چنانکه
لفظ جاروب که در هر دو زبان بمعنی مکنسه که بدان خاشاک خانه روبند آمده لیکن در هندی جهارو بجیم مخلوط الهاء
بهاء و راء هندیست یا خود از جهاڑنا که بمعنی رفتن و روبست و در فارسی مخفف جاروب و این قسم اختلاف
موجب تغایر نگردد سوم تفریس ست چنانکه لفظ انگ هندی الاصل است و فارسیان استعمال کرده اند
و این اکثر بنا بر ضرورت باشد چهارم التزام ست که الفاظ هندی را در فارسی آورند چنانکه طغرا

بمعنی

آورده پنجم تهنید ست وآن آوردن الفاظ فارسی در زبان هند بیست چنانکه الفاظ فارسیه
که در دفاتر هندی نویسند مثل روزنامچه و این قسم پنجم مصطلح خان آرزوست در کتب دیگر یافته نشد
دیگر در میان ترکیب اسم و امر بمعنی فاعلی فاصله الفاظ جائز ست در قدما بیشتر کلمات ظرفیه
در متاخرین بلا قید هر لفظیکه باشد خصوصاً در شعر ظهوری بیشتر از دیگران وقعت دیگر ترکیب
دو اسم افاده معنی متعدده میکند چنانچه ابر فیض یعنی فیض او همچو ابرست و نازک مزاج عالی دستگاه
یعنی نازنده مزاج نازک و دستگاه عالی و جان آرام و آرام جان یعنی آرام ده جان کننده بهر دو
عبارت درست و همعنی بسبب آنست که انضمام دو لفظ جائی از معنی ظرفیت نشان دهد
و زه صید معنی صید کننده زه یا صید شونده زه هر دو درست ازین عالمست جگر سیر و حال
دیگر الفاظ بدون امر معنی فاعلی مراد دارند دیگر بعض جا صفت و موصوف و مضاف و مضاف الیه
در تقدیم و تاخیر حکم مساوات دارند چون مردم خردمند و خردمند مردم دیگر تشبیهات و استعارات
اقسام متعدده است هم تشبیه از روی شکل ست و هم از روی معانی مثلاً گویند که سپر آفتاب
این تشبیه از روی شکل ست و آتش آفتاب تشبیه از روی معنی و سوار آفتاب از روی استعاره است
یا قرینه الفاظ چون کوکبه نجوم دیگر صبح انواع استعارات بسیارست چنانکه خاقانی گفته شعر
در ره ازان چکیده خون بخ آبله تن زنان کآبله رخ فلک برده عروس خاوری از خون چکیده
آبله زنان می مراد باشد چه آن شیره افشرده زرست خاتمه بدانکه در تحریر صنائع و تراکیب
آنچه ضروری الاداء کثیر الوقوع بمتن مصنف بود پرداختم و در اکثر مقام اشارت آن صنائع
و تراکیب در شرح رفته و آنچه بسبب تسوید معانی و مطالب متن قصوری بجای آن راه یافته
بر ضمائر صافی و وجدان وافی نکته یابان دقیقه فهم مخفی و محتجب نخواهد ماند و جهت امتیاز عبارت
متن و شرح علامت میم و حا از سرخی نوشته اند تا اختلاط بینهما راه نیابد
واللہ ولی التوفیق ومنه الاستعانة لانه هو المستعان فقط

تمام شد